

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty

Güz/Autumn, 2024, 11 (2), 780-807

DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ ve SINIF ÖĞRETMENLERİNE GÖRE İLKOKUL 1.-3. SINIFLARDA DİN ve AHLAK EĞİTİMİ İHTİYACI

The Need of Religious and Ethics Education at Classes 1.-3. of Primary School According to Classroom and Religious Culture and Moral Knowledge Teachers

Osman TAŞKIN

Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
eposta: osman.taskin@trabzon.edu.tr, Orcid: 0000-0003-3962-936X

Semra ÇİNEMRE

Doç. Dr., Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
eposta: semra.cinemre@trabzon.edu.tr, Orcid: 0000-0002-2924-1129

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types:	Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi / Received:	05.08.2024
Kabul Tarihi / Accepted:	04.11.2024
Yayın Tarihi / Published:	31.12.2024
Cilt / Volume:	11
Sayı / Issue:	2
Sayfa/ Pages:	780-807

Atıf / Cite as: Taşkın, Osman. Çinemre, Semra. "Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Ve Sınıf Öğretmenlerine Göre İlkokul 1.-3. Sınıflarda Din Ve Ahlak Eğitimi İhtiyacı" (The Need of Religious and Ethics Education at Classes 1.-3. of Primary School According to Classroom and Religious Culture and Moral Knowledge Teachers). *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 11/2 (2024), 780-807. DOI: 10.17859/pauifd.1528293

İntihal / Plagiarism: Bu makale, Ithenticate intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with Ithenticate plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. The Author declared that there is no conflict of interest

Finansal Destek / Grant Support: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD), 11 (2) 2024: 780-807
**DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ ve SINIF ÖĞRETMENLERİNE GÖRE
İLKOKUL 1.-3. SINIFLARDA DİN ve AHLAK EĞİTİMİ İHTİYACI***

Osman TAŞKIN*
Semra ÇİNEMRE**

Öz

Bu çalışmada ilkokul 1.-3. sınıf düzeylerinde din ve ahlak eğitimi ihtiyacının öğretmen görüşleri ile ortaya konulması amaçlanmıştır. Nitel araştırma yöntemine göre planlanan çalışmada durum çalışması deseni kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubu, 2020-2021 Eğitim-Öğretim yılında Trabzon il merkezinde bulunan farklı ilkokullarda görev yapan sekiz Sınıf, sekiz DKAB öğretmeni olmak üzere 16 öğretmenden oluşmaktadır. Çalışmada sınıf öğretmenlerinin tümünün, öğrencilerinin din ile ilgili sorularının olduğu; bu soruların en yoğun olarak gaybula ilgili konulara odaklandığı tespit edilmiştir. Öğretmen görüşlerine göre öğrencilerin yönelttikleri dini sorular aile, okul dışı öğrenmeler ve günlük hayattaki gözlemlere dayanmaktadır. Sınıf öğretmenlerinin tümünün konu din ile kesştiğinde öğrenciler kendilerine soru sormasa da bu alanda kısa bir açıklama yapma ihtiyacı duydukları, ancak detaya girmedikleri görülmüştür. Sınıf öğretmenlerinin yarısı ilkokul 1.-3. sınıflarda yalnızca ahlak eğitiminin ihtiyaç olduğundan yanadır. Din eğitiminin gerekliliğinden yana olan sınıf öğretmenleri ise bunu çocuğun gelişimi ve toplumsal açıdan temellendirmiştir. DKAB öğretmenleri ise din ve ahlak eğitiminin bir ihtiyaç olma durumuna ilişkin olumlu görüştedir.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, İlkokul, Din Eğitimi İhtiyacı, Ahlak Eğitimi İhtiyacı, Öğretmen Görüşleri.

The Need of Religious and Ethics Education at Classes 1.-3. of Primary School According to Classroom and Religious Culture and Moral Knowledge Teachers

Abstract

This study aims to investigate the need for religious education in primary school according to teachers' views. The case study design is used in this study, which is planned according to the qualitative research method. The study group of the study consists of classroom teachers and Religious Culture and Moral Knowledge teachers working at various primary schools in the city center of Trabzon. The semi-structured interview form prepared by the researchers was applied in January 2021, and the data obtained were analyzed by content analysis. At the study, it was determined that all of the classroom teachers were of the opinion that their students asked questions about religion; and that these questions mostly focused on issues related to the unseen area. Half of the classroom teachers are in favor of the need for only moral education in the

* Bu araştırma için Trabzon Üniversitesi Etik Kurul Başkanlığı'nın 19.11.2020 tarihli toplantısında 61039982-000-E-22 sayılı etik kurul izni alınmıştır.

** Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi eposta: osman.taskin@trabzon.edu.tr, Orcid: 0000-0003-3962-936X

*** Doç. Dr., Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi eposta: semra.cinemre@trabzon.edu.tr, Orcid: 0000-0002-2924-1129

1st-3rd grades of primary school. Religious Culture and Moral Knowledge teachers, on the other hand, have a positive view on the need for religious and moral education.

Keywords: Religious Education, Primary School, Need for Religious Education, Need for Ethics Education, Teacher Opinions.

Structured Abstract

In our country, although the relevant paragraph of Article 24 of the 1982 Constitution is wide enough to encompass all primary and secondary education, in practice the Religious Culture and Moral Knowledge course has been conducted from the 4th grade. Regarding this, in the 19th National Education Council held in 2014, a recommendation has been made that Religious Culture and Moral Knowledge should also be taught at 1.-3. grades of the primary school. However, in our country, there is no practical experience regarding religious education at these grades of primary school yet. At this point, it is clear that academic studies are needed to form the basis of this field before such an application is implemented. Based on this idea, this study aims to investigate, first of all, the need for religious and ethics education in primary school according to teachers' opinions. At the end of the study, it was determined that all of the classroom teachers stated that their students asked questions about religion, and half of them asked questions about morality. Participants based students' questions about morality or religion on their encounters with these themes in classroom life and during the teaching process. Teachers stated that students do not ask questions about religion unless they encounter any religious stimulus in the classroom environment. It was determined that students' religious questions are based on their learning from different sources such as family, other institutions outside the school, or related to issues they could hear and observe in daily life. According to both classroom and religious studies teachers, the topics that students ask questions about focus on three themes: Morality, the unseen area, and other religious issues. According to both branch teachers, students have the most questions about the unseen area. When we look at why students' questions focus on topics related to the unseen area, we find that this is due to the fear-based false education methods used in child education in the family and children learning these concepts from their social environment or from their own observations and new learnings. It was determined that the factors that teachers give as reasons for students to ask religious and moral questions are concentrated on three themes: Family, internal factors and external factors. In this context, the main factor in children asking religious and moral questions is their encounter with a content or stimulus given by the family and other external factors. In the study, class and religious education teachers were asked about their opinions on the need for religious and moral education in the 1st-3rd grades of primary school. It was determined that half of the class teachers are in favor of only moral education being a need. The participants' reasons for this are that moral education was a need for everyone. Religious Culture and Moral Knowledge teachers, on the other hand, have a positive view on the need for religious and moral education, and they base the issue on the following: Religious and moral awareness can be created in children with such education, the education they receive will positively affect the child's behavior, the development of children is suitable for such education, and the lack of education that cannot be provided in the family can be remedied in school.

GİRİŞ

İslam eğitim tarihine baktığımızda ilkokul dönemini kapsayan “kütta”, “sıbyan mektebi” gibi kurumlarda okuma yazma eğitiminin yanında din ve ahlak eğitimi yer

almıştır.¹ Aynı politika Osmanlı Devleti'nin Tanzimat sonrasındaki modern eğitim politikalarında da benimsenmiştir. 1876 yılında ibtidai mekteplerinde ilk defa bir müfredat cetvel hale getirilmiş, bu cetvelde Kur'an-ı Azimu'Şan, İlm-i Hal ve Ahlak derslerine yer verilmiştir.² 1915 tarihli "Mekatib-i İbtidaiyeyi Umumiye Talimatnamesi"nde 3 devreli 6 sınıflı düzenlenen ilkokul müfredatlarında Malumat-ı Diniye, Musahabat-ı Ahlakiye ve Kur'an-ı Kerim dersleri yer almıştır.³ Bu durum ilkokullarda din ve ahlak derslerinin tarihi temellerini açık bir şekilde göstermektedir.

Cumhuriyet'in ilanından sonra da Osmanlı dönemi eğitim politikasının devamı olarak 1924'te hazırlanan İlk Mektepler Müfredat Programı'nda ilkokul 1. sınıf hariç diğer sınıflara (2.-5.) Kur'an-ı Kerim ve Din Dersleri adıyla haftada ikişer saatlik bir din dersi ve Musahabat-ı Ahlakiye ve Malumat-ı Vataniye adlı birer saatlik ahlak dersi konulmuştur.⁴ Ancak bu dersler dönemin siyasi paradigması sebebiyle önce ortaokullardan, ardından ilkokullardan tedricen kaldırılmış,⁵ çok partili sisteme geçilinceye kadar da yaklaşık 20 yıl boyunca okullarda din dersine yer verilmemiştir.⁶ Halkın yoğun talebi ve siyasilerin girişimleri doğrultusunda öncelikle 1948 yılında ilkokul 4. ve 5. sınıflara⁷, birkaç yıl sonra 1956 yılında da ortaokul 1. ve 2. sınıflara, 1967 yılında ise lise ve dengi okulların 1. ve 2. sınıflarına, 1976 yılında ortaokul ve liselerin 3. sınıflarına Din Bilgisi dersi yeniden eğitim programlarına dahil edilmiştir.⁸ 1982 yılından itibaren, anayasal bir temele dayalı olarak, örgün eğitim kurumlarında 4. sınıftan 12. sınıfa kadar olan düzeylerde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (DKAB) dersleri kesintisiz bir şekilde uygulanmaktadır. Ayrıca 1980-1981 yıllarında Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde toplanan "Din Eğitimi ve Öğretimi Çalışma Grubu"nun

¹ Zeki Salih Zengin, "Başlangıçtan Cumhuriyet Dönemine Din Eğitimi", *Din Eğitimi*, ed. Mustafa Köylü ve Nurullah Altaş (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 28, 42.

² Yurdağül Mehmetoğlu, *Tanzimat Sonrasında Okullarda Din Eğitimi (1838-1920)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011), 111.

³ Mustafa Tavukçuoğlu, "Cumhuriyet Döneminde Din Derslerinin İlkokul Programlarındaki Yeri", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (1996), 148-149.

⁴ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, (12. Baskı), (Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2008), 320-321.

⁵ Tek Partili dönemde din derslerinin nasıl seçildiği, hangi şartlarda verildiği, ders içeriklerinin neler olduğu gibi detaylar için bk. Mahmut Zengin, "Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikalarının Din Dersi Öğretim Programlarına Etkileri", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/36 (Aralık 2017), 119-123.

⁶ Mustafa Öcal, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi-Mukaddime Kitap* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2015), 410-411.

⁷ Tek Partili dönemde din derslerinin nasıl seçildiği, hangi şartlarda verildiği, ders içeriklerinin neler olduğu gibi detaylar için bk. Mahmut Zengin, "Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikalarının Din Dersi Öğretim Programlarına Etkileri", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/36 (Aralık 2017), 119-123.

⁸ Halis Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi* (İstanbul: DEM Yayınları, 2004), 133, 141, 146; Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 349; Öcal, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi-Mukaddime Kitap*, 416, 422, 423, 425; Zengin, "Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikalarının Din Dersi Öğretim Programlarına Etkileri", 123-128.

aldığı kararlar arasında ilkokulun üç sınıfında Hayat Bilgisi ders konularının içinde din öğretimine yer verilmesi gerektiği, bu bilgilerin 1-3. sınıf düzeylerinde haftada bir saate yakın bir süreyi kapsayacak ölçüde olması gerektiği vurgulanmıştır.⁹ Ancak bu önerinin uygulamaya geçilmediği bilinmektedir.

Ülkemizde her ne kadar Cumhuriyetin ilk yıllarında ilkokulda din eğitimi tecrübesi bulunsa ve 1982 Anayasasının 24. maddesinin ilgili paragrafında “*Din kültürü ve ahlak öğretimi, ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır.*” ifadesi, ilk ve ortaöğretimin tümünü kuşatan genişlikte olsa da DKAB dersi uygulamada 4. sınıftan itibaren yürütülmektedir. Bu konu, 2014 yılında gerçekleştirilen 19. Milli Eğitim Şûrası’nda gündeme gelmiş ve dersin ilkokul 1.-3. sınıf düzeylerinde de okutulması yönünde bir tavsiye kararı alınmıştır.¹⁰ Bu karar doğrultusunda gerçekleştirilecek bir uygulama için ülkemiz açısından ulusal veya uluslararası hukuk boyutunda herhangi bir engel bulunmamaktadır.¹¹ Konu hukuki temellerin yanı sıra bireysel-insani¹², sosyokültürel¹³ ve evrensel¹⁴ açılardan da temellendirilebilir. Konuya ilkokul 1.-3. sınıf düzeylerinde DKAB dersi ihtiyacı açısından bakıldığında, her ne kadar yapılan araştırmalar çocukluk döneminde en verimli din ve ahlak eğitiminin ailede gerçekleştirildiğini gösterse de¹⁵ günümüz aile yapısının ve fonksiyonunun giderek değişmesine bağlı olarak ailede sağlıklı ve yeterli bir eğitimin yürütülmesi giderek zorlaşmaktadır. Bunun yanı sıra ailedeki dini ve

⁹ Tavukçuoğlu, Cumhuriyet Döneminde Din Derslerinin İlkokul Programlarındaki Yeri, 163.

¹⁰ MEB, 19. Milli Eğitim Şûrası Kararları, 2014, 1.

¹¹ bkz. Halis Ayhan, “Temel Eğitim ve Orta Öğretimde Din Eğitimi”, *Milli Eğitim ve Din Eğitimi İlmî Semineri (Ankara 9-10 Mayıs 1981)*, İstanbul: Özal Matbaası, 1981), 260; Turan Bilge Kuşcu, “Din Eğitiminin Hukuki Temelleri”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2016).

¹² Mualla Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991), 75-76; Mustafa Köylü, “Çocukluk Dönemi Dini İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45/2 (2004), 137; Nevzat Y. Aşıkoğlu - M. Fatih Genç, “Yeni Anayasa Tartışmaları ve Zorunlu Din Dersleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/2 (2012), 15-18; Hasan Bacanlı, *Eğitim Psikolojisi* (Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2013), 51; Ali Baz Bilici, “Din Eğitiminin İlk Temelleri: Erken Çocuklukta Din”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 42 (2015), 72; Cemil Oruç, *Okul Öncesi Dönemde Çocuğun Din Eğitimi* (İstanbul: DEM Yayınları, 2021), 102-119.

¹³ Yıldız Kızılabdullah - Tuğrul Yörük, “Din Eğitimi ve Öğretimin Temelleri”, *Din Eğitimi*, ed. Mustafa Köylü - Nurullah Altaş (Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 2012), 77.

¹⁴ Mustafa Köylü, “Batı Ülkelerinde Din Eğitimi: Genel Bakış”, *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/4 (2017), 236; Mehmet Zeki Aydın, “Okulda Din Dersi Tartışmaları (Türkiye’de Din Dersinin Tarihi, Teorik Yapısı, Bazı Ülkelerle Karşılaştırılması)”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (2007); Semra Çinemre, “Farklı Ülkelerde Çocuğun Din Eğitimi: ABD, Almanya, İngiltere”, *Çocuk ve Ötesi II - Disiplinlerarası Yaklaşımlarla*, ed. Fırat Yardımcıel (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2023), 25-51.

¹⁵ Fritz K. Oser vd., “Religious and Spiritual Development Throughout the Life Span”, *Handbook of Child Psychology*, ed. R. M. Lerner (New Jersey: John Wiley & Sons Inc., 2006), 977; Mustafa Köylü, “Yetişkinlik Dönemi Din Eğitimi”, *Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi*, ed. Mustafa Köylü (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2010), 111.

ahlaki yaşantıdaki eksik veya yanlış bilgiler veya aşırılıklar çocukların dini ve ahlaki gelişimlerini olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Bu noktada çocuğun ilk yaşlarından itibaren dine yönelik doğal ilgisinin¹⁶ ve ahlaki gelişiminin doğru bir şekilde yönlendirilmesi okulun misyonları arasına girmiş görünmektedir. Nitekim okulda formel din ve ahlak eğitimi, hazırlanmış bir plan ve program çerçevesinde, profesyonel bir din eğitimcisi rehberliğinde daha etkin, sağlıklı ve denetlenebilir şekilde yürütülmektedir. Bütün bunların yanında günümüzde şiddet, saldırganlık, hırsızlık, akran zorbalığı, kötü dil/argo kullanım ve zarar verici bağımlılıkların çocuk ve gençler arasında hızla yayılması okullarda ahlak eğitimine ayrı bir önem verilmesini gerekli kılmaktadır.¹⁷ Çocukların temel değerleri ve toplumsal kuralları ilkokulda öğrenerek içselleştirmeleri, okuldaki eğitim-öğretim süreçlerinin daha güvenli ve huzurlu olması için de zaruridir. İlkokul 1.-3. sınıf düzeylerinde okutulan Hayat Bilgisi dersinde ahlak/değerler eğitimine yer verilmektedir. Ancak ilgili dersi değerler eğitimi açısından inceleyen bir araştırmada derste sorumluluk, dostluk, saygı, vatanseverlik ve öz denetim gibi değerlere yer verilmesine rağmen adalet, dürüstlük, yardımseverlik gibi değerlerin oldukça az yer aldığı görülmüştür.¹⁸ Sınıf öğretmenleri örnekleminde yapılan bir çalışmada, öğretmenlerin %64'ü zorunlu, %20'si ise seçmeli olarak değerler eğitiminin ayrı bir ders olarak okutulması gerektiğini ifade etmişlerdir.¹⁹ Bu durum Hayat Bilgisi dersinin ahlak eğitiminde yetersiz kaldığını göstermektedir. Bütün bu gerekliliklere ve geçmiş eğitim geleneğimizde yer almasına rağmen günümüzde ilkokulda din ve ahlak derslerine yer verilmemektedir. İlkokullarda din ve ahlak eğitimine yönelik ihtiyacın alan araştırmalarıyla bilimsel çerçevede ele alınması ilgili eğitimin toplumsal temelini de oluşturacaktır.

Bu çalışmada ilkokul 1.-3. sınıf düzeylerinde DKAB dersi uygulaması hayata geçirilmeden önce bu konudaki ihtiyacın paydaş görüşleri ile ortaya konulması amaçlanmıştır. Literatürde ilkokulda din öğretimi ihtiyacını konu edinen yalnızca iki tez çalışmasının olduğu tespit edilmiştir. Karakaş tarafından yapılan çalışmada, ilköğretimin ilk sınıf düzeylerinde din öğretimi olması gerektiğine ilişkin bulgular

¹⁶ Antoino Vergote, "Çocukta Din", çev. Erdoğan Fırat, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XXII (1978), 315; Kerim Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi* (Ankara: DİB Yayınları, 1983), 39-43; Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi* (Ankara: TDV Yayıncılık, 2003), 252-254; Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2003), 113-116.

¹⁷ Hasan Meydan, "Okulda Değerler Eğitiminin Yeri ve Değerler Eğitimi Yaklaşımları Üzerine Bir Değerlendirme", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2014), 93-108.

¹⁸ Filiz, Hatay Uçar ve Sevda Çetinkaya, "İlkokul Hayat Bilgisi Ders Kitaplarında Değerler Eğitimi", *Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimleri Fakültesi Dergisi* 2/2 (2021), 282-283.

¹⁹ Vedat Aktepe, Hilal Keser ve Şükran Ezgi Şeref, "Sınıf Öğretmenlerinin Perspektifinden Değerler ve Değerler Eğitimi Uygulamalarının Değerlendirilmesi", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 22/4 (2020), 912.

elde edilmiştir.²⁰ Yaşar tarafından yapılan başka bir araştırma sonucunda öğrencilerin dini kavramlarla ilgili eksik ve yanlış öğrenmelerinin olduğu ve ilkököl döneminde din öğretimine ihtiyaç duydukları tespit edilmiştir.²¹ Bu makalede ise konu, literatürde yer alan iki çalışmadan farklı olarak hem DKAB hem de sınıf öğretmenlerinin görüşleri ile daha geniş bir perspektiften, görüşmeler yoluyla derinlemesine ele alınacaktır. Bu kapsamda çalışmanın temel problemi “DKAB ve sınıf öğretmeni görüşlerine göre Türkiye’de ilkökölün 1., 2. ve 3. sınıflarında din ve ahlak eğitimi bir ihtiyaç mıdır?” olarak belirlenmiştir. Bu problem ışığında, Sınıf ve DKAB öğretmenlerine, 1-3. sınıf öğrencilerinin kendilerine dini ve ahlaki soru sorma durumları, bu soruların hangi konular etrafında yoğunlaştığı, öğrencilerin bu soruları sorma nedenleri ve öğretmenlerin öğrencilere dini ve ahlaki açıklamalar yapma gereksinimi hakkındaki görüşleri sorulmuştur. Ayrıca, öğretmenlerin 1-3. sınıf düzeyinde din ve ahlak eğitiminin gerekliliği konusundaki düşüncelerine de başvurulmuştur. Özgün değere ve aktüel bir probleme sahip olan bu çalışmanın bilimsel literatüre katkı sağlaması ve ortaya koyduğu sonuçlarla eğitim politikalarına ışık tutması beklenmektedir.

1. Yöntem

1.1. Araştırmanın Deseni

Bu araştırma nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması desenine göre tasarlanmıştır. Durum çalışması deseninde görüşmeler yoluyla elde edilen veriler derinlemesine incelenmektedir.²² Bu çalışmada da ilkököl 1-3. Sınıf düzeyinde din eğitimi ihtiyacı konusunda sınıf ve DKAB öğretmenlerinin perspektiflerini ve görüşlerini derinlemesine anlamak için durum çalışması deseni tercih edilmiştir.

1.2. Çalışma Grubu

Durum çalışması desen türünde araştırmacılar, inceleyeceği temel fenomen veya kavram hakkında derinlemesine bilgi edinebileceği küçük gruplar oluşturmakta ve verileri bu gruplardan toplamaktadır.²³ Bu araştırmanın çalışma grubu, 2020-2021 Eğitim-Öğretim yılında Trabzon ili merkez ilçesinde bulunan farklı ilkökullarda görev yapan sekiz sınıf öğretmeni ve sekiz DKAB öğretmeni olmak üzere 16 öğretmenden

²⁰ Sevide Yılmaz Karakaş, *İlköğretim 1., 2. ve 3. Sınıflarda Din Eğitimi İhtiyacı* (Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2011).

²¹ Büşra Yaşar, *İlkokul 3. Sınıf Düzeyi Din Öğretimi Öğrenci İhtiyaçları Merkezinde Bir Araştırma (Atlantı Gazi İlkokulu Örneği)* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019).

²² Corrine Glesne, *Nitel Araştırmaya Giriş*, çev. Ali Ersoy - Pelin Yalçınoglu (Ankara: Anı Yayıncılık, 2014), 30.

²³ John W. Cresswell - Vicki L. Plano Clark, *Karma Yöntem Araştırmaları: Tasarımı ve Yürütülmesi*, çev. Yüksel Dede - Selçuk Beşir Demir (Ankara: Anı Yayıncılık, 2014), 186.

oluşmaktadır. Çalışma grubunun çeşitli değişkenlere göre dağılımı Tablo 1'de gösterilmektedir.

No	Branş	Kıdem	Cinsiyet	Rumuz
1	Sınıf Öğretmeni	23	Kadın	S1
2	Sınıf Öğretmeni	25	Kadın	S2
3	Sınıf Öğretmeni	14	Erkek	S3
4	Sınıf Öğretmeni	11	Erkek	S4
5	Sınıf Öğretmeni	30	Erkek	S5
6	Sınıf Öğretmeni	25	Kadın	S6
7	Sınıf Öğretmeni	24	Kadın	S7
8	Sınıf Öğretmeni	29	Erkek	S8
9	DKAB Öğretmeni	14	Kadın	D1
10	DKAB Öğretmeni	10	Kadın	D2
11	DKAB Öğretmeni	17	Erkek	D3
12	DKAB Öğretmeni	16	Kadın	D4
13	DKAB Öğretmeni	34	Erkek	D5
14	DKAB Öğretmeni	23	Erkek	D6
15	DKAB Öğretmeni	9	Kadın	D7
16	DKAB Öğretmeni	9	Kadın	D8

Çalışma grubunu oluşturan öğretmenlerin dokuzu kadın, yedisi erkektir. Öğretmenlerin mesleki kıdemleri 9 ile 34 yıl arasında değişmektedir. Çalışma grubunu oluşturan sınıf öğretmenlerine S1, ... S8; DKAB öğretmenlerine ise D1, ... D8 şeklinde rumuz verilmiştir.

1.3. Araştırma Süreci

Katılımcıların 1.-3. sınıf düzeylerinde din ve ahlak eğitimi ihtiyacına ilişkin görüşlerini ortaya koymak üzere araştırmacılar tarafından alan yazın taraması yapılarak kavramsal bir çerçeve oluşturulmuş ve bu çerçeveye göre açık uçlu sorulardan oluşan yarı yapılandırılmış bir görüşme formu hazırlanmıştır. Görüşme, önceden belirlenmiş ve ciddi bir amaç için yapılan, soru sorma ve yanıtlama tarzına dayalı karşılıklı ve etkileşimli bir iletişim süreci olarak tanımlanmaktadır.²⁴ Bu yöntemde bireyin içsel dünyasına girmeye ve olayları onun perspektifinden anlamaya ve kavramaya çalışılmaktadır.²⁵ Görüşme formu hazırlandıktan sonra Etik Kurul İzni ve Trabzon İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nden bilimsel araştırma izni alınmıştır.

Görüşmeler Aralık 2020 - Ocak 2021 tarihinde ilgili okullarda araştırmacılar tarafından yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Okul idaresinin izni ve gönüllü öğretmenlerin katılımıyla gerçekleşen görüşmelere başlamadan önce öğretmenlere araştırma hakkında kısa bir bilgilendirme yapılmıştır. Görüşme formunda yer alan sorulara öğretmenlerin verdikleri cevaplar ses kayıt cihazı ile kaydedilerek verilerin

²⁴ Ali Yıldırım - Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayınevi, 2013), 147.

²⁵ Abbas Türnüklü, "Eğitimbilim Araştırmalarında Etkin Olarak Kullanılabilecek Nitel Bir Araştırma Tekniği: Görüşme", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi* 6/4 (2000), 543-559.

eksiksiz ve yanılsız bir şekilde elde edilmesine çalışılmıştır. Görüşmeler 12-48 dakika sürmüştür.

Ses kaydı olarak elde edilen veriler, yazı formatına dönüştürüldükten sonra içerik analizi yöntemi ile çözümlenmiştir. Bu analiz tekniğinde veriler; verilerin kodlanması, temaların bulunması, kodların ve temaların düzenlenmesi, bulguların tanımlanması ve yorumlanması şeklinde dört aşamada analiz edilmiştir.²⁶ İçerik analizi aşamalarına uygun olarak öğretmenlerden elde edilen veriler, araştırma problemi doğrultusunda kod, kategori ve temalara ayrılmıştır. Araştırmada elde edilen bulgular eleştirel bir gözle sorgulanmış ve kuramsal çerçeveye uyumluluk gösterdiği saptanmıştır. Ayrıca elde edilen veriler, bir uzmanla karşılıklı değerlendirilerek tutarlılığı karşılaştırılmıştır.

Çalışmanın geçerliğini artırmak ve aktarılabirlik kriterlerine uygunluğunu sağlamak açısından doğrudan alıntılara yer verilmesi önemli olduğundan²⁷ bulguların yazımında veriler doğrudan alıntılarla sıklıkla desteklenmiştir.

2. Bulgular

Bu başlık altında araştırmanın temel problemi doğrultusunda katılımcılara sorulan sorulara alınan yanıtlar beş başlık halinde sunulacaktır.

2.1. İlkokul 1-3. Sınıf Öğrencilerinin Öğretmenlere Dini ve Ahlaki Konularda Soru Sorma Durumları

Öncelikle görüşmeye giriş niteliğinde olması bakımından ve ilkokulda din ve ahlak eğitimi ihtiyacını tespit etmeye yönelik olarak sınıf öğretmenlerine “*Öğrencilerin derslerde din ve ahlak kapsamında soruları oluyor mu?*” şeklinde; DKAB öğretmenlerine ise “*Çalıştığınız ilkokulda 1.-3. sınıf öğrencilerin/öğretmenlerin din ve ahlak eğitimi ile ilgili sorular oluyor mu?*” şeklinde birer soru yöneltilmiştir. Bu kapsamda elde edilen veriler Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. İlkokul 1-3. Sınıf Öğrencilerinin Öğretmenlere Dini ve Ahlaki Konularda Soru Sorma Durumları

Katılımcı	Tema	Kategori	Kod
Sınıf Öğretmenleri	Soru geliyor	Ahlaki	Ahlakla ilgili (S2, S3, S5, S8)
		Dini	Ders işlerken karşılaştıkları dinle ilişkilendirilebilecek kavram ve olgular (S1,S4,S6,S7,S8) Aileden veya çevreden gelen dini bilgiler (S2,S3,S7) Önemli gün ve gece dönemlerinde (S1,S8) Konularda geçtikçe nadiren (S5)
DKAB Öğretmenleri	Soru geliyor	Öğrenciler DKAB öğretmeni	Branşımızla ve derse ne zaman gireceğimizle ilgili (D1,D5) Kulüp çalışmaları sayesinde (D6)

²⁶ Yıldırım - Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 260.

²⁷ Yıldırım - Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 42.

	olarak tanırılsa	Nöbette boş sınıfa girdiğimizde (D8) Teneffüslerde öğretmene yakınlaşmaya çalışan öğrencilerden (D7)
		Sınıf öğretmenlerinden (D2,D6,D7)
Soru gelmiyor		Öğrencilerle iletişim imkânı yok (D2,D4) Din dersi öğretmenlerini tanımamaları (D6,D8) Ahlaki konuların hayat bilgisi dersinde işlenmesi (D3) Dini koruları bilmemeleri (D1) Din dersi öğretmenine soru sorma alışkanlığının olmaması (D1)

Tablo 2'ye bakıldığında tüm sınıf öğretmenlerinin ilkökul 1.-3. sınıf öğrencilerinin dini veya ahlaki kapsamda soru sordukları görüşünde olduğu görülmektedir. Bu sorular dört sınıf öğretmenine göre ahlaki temalara odaklanırken, tüm sınıf öğretmenlerine göre dini alandan da soru gelmektedir. DKAB öğretmenlerinin ise üçü, şayet okulda öğrenciler tarafından DKAB dersi öğretmeni olarak tanınıyorlarsa kendilerine ilgili alanlarda soru geldiğini; ancak öğretmenlerin çoğunluğu, öğrenciler tarafından tanınmadıkları için soru gelmediğini belirtmiştir. Üç DKAB öğretmeni de sınıf öğretmenlerinin kendilerine dini veya ahlaki alanda soru sorduğunu ifade etmiştir.

Katılımcıların görüşlerine daha detaylı olarak bakılacak olursa; öğrencilerin ahlakla ilgili sorularının olduğunu belirten dört sınıf öğretmenin gerekçeleri; sınıf içi yaşantıda ahlak ve değerlere karşılık gelen çok sayıda örneğin yaşanması (S2), derslerde veya konular arasında din kavramı çok geçmediği için daha ziyade ahlaki konuda soru gelmesi (S3, S5) ve eğitimin temelini ahlakın oluşturması (S8) şeklindedir. Konuyu örneklememesi bakımından bazı katılımcı görüşleri şu şekildedir:

"Ahlak konusundaki sorulara gelince onlar da sınıf içerisindeki bizim düzenimiz, sınıf kültürümüzü oluştururken zaten onlarla ilgili oturuyoruz karar veriyoruz. Sınıfımızın kuralları ne olsun... Orada evet ahlaki değerlerimizi konuşuyoruz. Veya öğretmen geldiği zaman niye ayağa kalkarız. Çocuklar, öğretmen olduğu için değil, bir büyüğümüz olduğu için ayağa kalkarız gibi." (S2)

"Genelde bizim derslerimizde din kavramı ile ilgili çok bir şey geçmiyor ilkökul 1.2.3. sınıfta. Sadece hoşgörü, ahlak, davranışlar, doğru-yanlış, arkadaşlarına karşı nasıl davranması gerektiği, bu tür kavramlar geçiyor." (S3)

Katılımcıların ifadelerinden öğrencilerin ders içeriğinde veya ortamında dinden ziyade ahlak ve değerlerle daha fazla karşılaştıkları için bu alanda daha fazla soru sordukları anlaşılmaktadır. Bu noktada Tablo 2'ye tekrar bakıldığında altı sınıf öğretmenin, öğrencilerinin din ile ilgili soru sorma durumlarını ders işlerken dini kavram ve olgularla karşılaşmaları ile gerekçelendirdiği görülmektedir. Bu durum da öğrencilerin soru sorma davranışlarının ilgili tema ile karşılaşmalarına bağlı

olduğunu göstermektedir. Bu konuyu açıklaması bakımından bazı katılımcı görüşleri şu şekildedir:

“Yani şöyle oluyor eğer benden herhangi bir dini uyarı almazlarsa normalde onlardan uzun bir süre dinle ilgili herhangi bir soru gelmiyor. Ya da konularımızda işte yeri gelirse o zaman belki.” (S1)

“Çok çok az, bir yerde geçecek bir kitabın içerisinde ya da okuduğum metinde, mesela ‘cübbe’ geçti geçen gün, ‘Cübbe nedir?’ diye sordum, bir tanesi ‘İmam giyer, camilerde olur.’ dedi. Bizim avukatın cüppesini konuşmamız gerekiyordu ama aslında, Oradan ona bağlantı yaptık. Öyle bir şey oldu mesela.” (S4)

“Zaman zaman oluyor, yani dersin akışında oluyor bu daha çok.” (S7)

Katılımcı görüşlerine bakıldığında öğrencilerin din ile ilgili soru sorma durumlarının din ile ilişkilendirilebilecek konularla karşılaştıklarında gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra Tablo 2’ye tekrar bakıldığında öğrencilerin din ile ilgili soru sormalarının farklı kaynaklardan gelen öğrenmelerine dayandığı ve önemli gün-gecelere ilişkin olabildiği görülmektedir. Bu durum da öğrencilerin dini nitelikli sorularının öğrenmeye dayalı olduğunu göstermektedir. Bu hususu destekler nitelikte bazı katılımcı ifadeleri şu şekildedir:

“Şöyle söyleyeyim çevresinden duyduğu veya ailesinde konuşulan bir şey olur onu eğer yorumlayamamışsa belki gelir bana sorar.” (S2)

“Bu daha çok evden yanlış öğrenilmiş bazı bilgiler oluyor işte bunları düzeltiyorum” (S7)

Sonuç olarak sınıf öğretmeni görüşlerine göre öğretmen derste dini bir ifade kullanmadıkça veya konular arasında dine işaret eden bir motif bulunmadıkça öğrencilerin dini soruları olmamaktadır. Bununla birlikte öğrencilerin, çoğunlukla aile çevresi veya okul öncesi kurumlar gibi çevrelerden edindikleri bilgilerle veya yılbaşı, bayram gibi toplumda gözlemleyebilecekleri unsurlara ilişkin zaman zaman din ile bağdaştırarak soru yönelttikleri tespit edilmiştir. Bu durumu özetler nitelikte bazı katılımcı görüşleri şu şekildedir:

“Birinci sınıfta mesela ne zaman sorular soruyorlar; özellikle bu yılbaşı yaklaştığı zaman o günlerde sorular soruyorlar. İşte o günlerde gündeme geliyor. Ama onun dışında eğer ben dini bir kavram kullanmazsam onlardan çok da fazla bir dönüt olmuyor.” (S1)

“Mesela kandil gecelerinde işte ben öğrencilere bazen işte ertesi gün kandilse hayırlı kandiller dediğimde soruyorlar işte öğretmenim bu kandilin anlamı ne evet işte bu şekilde.” (S8)

Bu konuya ilişkin olarak DKAB öğretmenleri ise teneffüslerde, nöbet görevlerinde veya boş derslerinde ilkökul 1.,2.,3. sınıf öğrencileri ile karşılaşma durumlarında öğrencilerin soru sorabildiğini, ancak genel olarak 4. sınıfa kadar

öğrencilerle iletişim imkanları olmadığı için kendilerine bu sınıf düzeyinden öğrencilerin soru sorma eğilimi olmadığını ifade etmiştir.

Üç DKAB öğretmeni, sınıf öğretmenlerinin öğrencilerini bilgilendirmek amacıyla kendisine alanı ile ilgili soru sorduğunu belirtmiştir. Bu konudaki bazı katılımcı görüşleri şu şekildedir:

“Öğretmenler de bazen bizimle paylaşıyor. Ama bilgili öğretmenlerimiz var. Yani dini açıdan onlar da bilgi veriyor aslında.” (D2)

“[Öğretmenlerden] güncel bir konu ise [soru] geliyor. Öğrenciler için soruyorlar.” (D7)

Sınıf öğretmenlerinin DKAB öğretmenlerine öğrencilerini bilgilendirmek üzere soru sorması nadir bir durum olarak değerlendirilebilir.

2.2. İlkokul 1.-3. Sınıf Öğrencilerinin Öğretmenlere Soru Sordukları Dini ve Ahlaki Konular

DKAB ve sınıf öğretmenlerine öğrencileri kendilerine dini ve ahlaki alanda soru yöneltiyorsa, bu soruların hangi konulara odaklandığı sorulmuştur. Bu kapsamda elde edilen veriler Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3. İlkokul 1-3. Sınıf Öğrencilerinin Öğretmenlere Soru Sordukları Dini ve Ahlaki Konular		
Katılımcı	Tema	Kod
Sınıf Öğretmenleri	Ahlaki konular	Alkol vb. zararlı alışkanlıklar (S1) Hoşgörü (S3) Arkadaşlara davranış kuralları (S3) Hakkaniyet kavramı (S4) Toplum düzeni (S5) Sevgi-Saygı (S5) Ahlakla ilgili (S8)
	Gayba ilişkin konular	Aileden çocuğu olumsuz etkileyen gaybla ilgili yanlış bilgiler (S1,S2,S7) Allah'ın varlığı (S1,S6) Görünmeyen varlıklar (S7) Ölüm (S6) Yaratılış (S5, S8)
	Diğer dini konular	Namaz (S1) Örtünme (S1) Günah-sevap (S1, S3, S6) Kandil (S8)
DKAB Öğretmenleri	Gayba ilişkin konular	Aileden çocuğu olumsuz etkileyen gaybla ilgili yanlış bilgiler (D6,D7) Cennet-Cehennem (D5,D6,D8) Ölüm (D6,D8) Görünmeyen varlıklar (D6, D7) Batıl inanç (D7) Ahiret (D5)
	Diğer dini konular	Günah-sevap (D6) Hz. Muhammed (D8)
	Ahlaki konular	Ahlakla ilgili (D2)

Tablo 3'e bakıldığında gerek sınıf gerekse DKAB öğretmenlerine göre öğrencilerin soru yönelttikleri konuların ahlak, gayb ve diğer dini konular olmak üzere ayrı üç temaya odaklandığı görülmektedir. Her iki branş öğretmenlerine göre öğrencilerin en fazla gaybla ilgili soruları olmaktadır. Literatüre bakıldığında; Karakaş araştırmasında katılımcılardan; "ahlak", "cennet-cehennem", "Allah", "Peygamber", "ibadet", "melek", "yaratılış" gibi öğrencilerin daha çok gözlemleyemedikleri soyut alan ile ilgili soru sordukları çıkarımında bulunmuştur.²⁸ Başka bir çalışmada ise öğrencilerin en çok sordukları soruların Allah, melekler ve cennet-cehennem ile ilgili olduğu tespit edilmiştir.²⁹ Bu makalede öğrencilerin en fazla gaybla ilgili soru sorması tespiti, literatürdeki bulguları destekler niteliktedir.

Konuya ilişkin beş katılımcı, çocukların gayb konusunda aile çevresinden yanlış bilgilerle olumsuz yönde etkilediğini; üç katılımcı, çocukların görünmeyen varlıklarla ilgili; üç katılımcı ölümle ilgili, üç katılımcı da cennet-cehennemle ilgili soru sorduklarını belirtmiştir. Gayba ilişkin konular kapsamında öncelikle aileden kaynaklanan çocuğu olumsuz etkileyen yanlış bilgileri ele almak gerekirse; bunların Allah'ın cehennemde yakması, şeytan, günah gibi çocuk eğitiminde başvurulan korku temelli yanlış öğrenmeler olduğu tespit edilmiştir. Bunu örneklediren bazı katılımcı ifadeleri şu şekildedir:

"Şöyle bir durum var; o yaştaki çocuklar bazı kavramları tam oturtamadığı için farklı yorumlayabiliyorlar, diğer arkadaşları da yaptığı zaman 'ya onu yapmak günahdır.' diyor ama günahın nereye kadar vardığını ya da hangi durumlarda günah veya sevabın geçerli olduğu ile ilgili bir kavram yanlışlığı yaşıyorlar. Böyle bir sorun oluyor." (S3)

"Ya işte Allah seni yakar, şeytan sana bunu yaptırdı gibi. Mesela yıllar önce öğrenci böyle beslenme konusunda bir şeyler anlatırken asitli içeceklerden bahsettik. 'Öğretmenim zaten kolanın içinde şeytan varmış.' Dedi. Şimdi bak çocuğa onun sağlık yönünden zararlı olduğunu anlatmıyor içinde şeytan var diyor o tarafa yönlendiriyor." (S7)

"Yine güncel meselelerle alakalı üç harfliler gibi korkular, hurafeler batıl inançlar çok soru olarak gelebiliyor." (D7)

Katılımcılara göre öğrencilerin gaybla ilgili en fazla soru yönelttiği diğer konu da cinler ve şeytanla ilgilidir. Esasında bu konuların da yukarıdaki paragrafta ele alındığı gibi ya aile içi korku temelli öğrenmelerden ya da çocukların yine sosyal çevrelerinden bu kavramları öğrenmelerine bağlı olduğu değerlendirilebilir. Cennet-cehennem ve ahiret kavramlarına ilişkin soruların da benzer bağlamda geliştiği

²⁸ Yılmaz Karakaş, *İlköğretim 1., 2. ve 3. Sınıflarda Din Eğitimi İhtiyacı*, 45.

²⁹ Erdal Zengin, *İlkokul Öğrencilerinin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde Sordukları Sorular ile Öğretmenlerin Verdikleri Cevaplara İlişkin Öğretmen Görüşleri* (Elazığ: Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2017), 99.

söylenbilir. Nitekim bazı sınıf öğretmeni katılımcılar soruların bu alana yoğunlaşmasını korku temelli bir eğitimle açıklamaktadır:

“Yanlış bilgileri, onları tedirgin eden korkutan bilgiler soruluyor daha çok. Öğretmenim öyle midir? çünkü öğretmen her şeyi bilir ya onun gözünde mükemmeldir ya. Duymak istiyor öğretmen eğer ‘Hayır’ derse ‘Aman iyi bari böyle bir şey olmayacak.’ diyecek çünkü.” (S2)

“Genelde günah, Allah, ölüm, sevap bu tarz konuşmalar. Soyut konular, korkudan dolayı geçtiğini düşünüyorum ben.” (S6)

Gaybla ilgili sorular kapsamında ölüm, Allah’ın varlığı ve yaratılış konularını da değerlendirmek gerekirse, öğrencilerin bu alanlarla karşılaşması ve yeni öğrenmelerine paralel bu tür soru sordukları değerlendirilebilir. Bunu destekleyen bazı katılımcı görüşleri şu şekildedir:

“İşte yaratılışımız konusunda, işte dünya nasıldır, nasıl idare ediliyor işte dünyanın sisteminin nasıl hangi şey güç bu şekilde olmuş veya uzay konuları işlenirken işte neden diğer gezegenlerde hayat yoktu dünyada var yani meraklılar ya o şekilde söylüyorlar.” (S8)

“Bazen işte kedisi ölüyor. Kuşu ölüyor. Ölümle ilgili cennetle ilgili, daha çok cennetle ilgili aslında bilgileri var. Öldükten sonra cennete gideceğiz ve orada ölümler var şeklinde kafalarında bazı bilgiler var.” (D8)

Öğrencilerin ahlakla ilgili soru sorma durumları ise bir önceki başlıkta da ele alınmış ve öğrencilerin bu konuda soru sormalarının öğretim süreci içerisinde ahlak ve değerlerle karşılaşmalarına bağlı olduğu ortaya konulmuştu. Burada Tablo 3’e bakıldığında, ahlak teması kapsamındaki bazı kodların toplumsal hayata odaklandığı görülmektedir. Bu bağlamda çocukların aile, okul ve arkadaş çevresi gibi sosyalleştikleri ortamlar ahlaki ilkeler ve birtakım değerler barındırdığı için çocukların bu alanda ahlak temalı soru sormaları olağan bir durumdur. Nitekim çocuğun gelişimi açısından da bakıldığında; son çocukluk çağı olarak nitelenen ilkokul dönemi çocuklarının bilgiyi itirazsız kabul etmediği, akıllarıyla kavramaya çalıştığı ve olgular hakkında sorgulama yaptıkları belirtilmektedir.³⁰

Öğrencilerin yönelttiği diğer dini soruların da yukarıda ifade edildiği gibi çocukların sosyalleşme sürecinde ve kültürün içinde öğrendikleri veya gözlemlediklerine paralel geliştiği anlaşılmaktadır. Literatürde de çocukların din ve ahlakla konularla ilgili düşüncelerinin kendilerine anlatılanlara ve çevrelerinden edindikleri izlenimlere dayandığı belirtilmektedir.³¹ Nitekim çalışmada tespit edilen namaz, başörtüsü, kandil gibi dini motifler bunu göstermektedir. Benzer şekilde,

³⁰ Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi*, 103.

³¹ Ahmet Koç, “Okul Çağı Çocuklarının Ailede Din Eğitimi”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (Nisan 2012), 156.

günah-sevap kavramları ile Hz. Muhammed de çocukların yine kültürün içindeki öğrenmeleri arasında yer almaktadır.

2.3. İlkokul 1.-3. Sınıf Öğrencilerinin Öğretmenlere Dini ve Ahlaki Soru Sormasındaki Etkenler

Bu kapsamda her iki branştan katılımcılara “Öğrencilerin dini/ahlaki içerikli sorular sormasında etkili olan unsurlar sizce nelerdir?” sorusu yöneltilmiştir. Bu kapsamda elde edilen veriler Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 4. İlkokul 1.-3. Öğrencilerinin Öğretmenlere Dini ve Ahlaki Soru Sormasındaki Etkenler

Katılımcı	Tema	Kod
Sınıf Öğretmenleri	Aile	Ailedeki yanlış öğrenmeler (S2,S3,S7) Ailenin dini yaşantısı (S3) Ailenin cevaplayamadığı sorular (S4)
	Dış Faktörler	Derslerdeki konular (S1,S4,S5) Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) 4-6 Yaş Grubu Kur’an Kurslarına gidenlerin öğrenmeleri (S3) Günlük hayatta karşılaştıkları olaylar (S6) Sınıf öğretmenin tutumu (S6)
	İç Faktörler	Korku (S2,S7) Endişe (S2) Merak (S4)
DKAB Öğretmenleri	Aile	Ailenin dini yanlış öğretmesi (D5,D7,D8) Ailedeki dini yaşantı (D2) Ailedeki yaşantı (D5)
	Dış Faktörler	DİB 4-6 Yaş Grubu Kur’an Kursları (D2) Çevreden öğrenilen yanlış bilgiler (D7)
	İç Faktörler	Korku (D5,D7,D8) Merak (D6) Bilinçaltı (D5)

Tablo 4’e bakıldığında her iki branştan öğretmenlerin de öğrencilerin dini ve ahlaki soru sormasına neden olarak gösterdikleri etkenlerin aile, iç faktörler ve dış faktörler olmak üzere üç temaya yoğunlaştığı görülmektedir. Cevapların temalara göre dağılımı benzer yoğunlukta olup aşağıda da ele alınacağı gibi, dış faktörler iç faktörlerle çoğunlukla neden-sonuç ilişkisi arz etmektedir. Karakaş’ın araştırmasında öğrencilerin dini içerikli sorular sormasında 40 öğretmenden 17’si “aile, çevre, yaşadığı sosyal yapı”, 12 öğretmen merak ve ilgileri; dört öğretmen ise günlük yaşamda karşılaştıkları olaylar, kutsal mekân ve günler, bir öğretmen ise hikayelerde dini kavramların geçmesi gibi unsurların etkili olduğunu vurgulamıştır.³² Bu sonuçlar bu çalışmada elde edilen bulgularla birbirini destekler niteliktedir.

Her iki branştan öğretmenlerin aile temasına ilişkin cevaplarına bakıldığında; öğrenci sorularının arkasında ailedeki yanlış öğrenmelerin olması, ailenin dini

³² Yılmaz Karakaş, *İlköğretim 1., 2. ve 3. Sınıflarda Din Eğitimi İhtiyacı*, 47.

yaşantısının çocuk için bir öğrenme ortamı sağlaması ve ailenin çocuğun sorularını cevaplayamaması gibi faktörler dikkat çekmektedir. Bu konuyu örneklendirmesi bakımından bazı katılımcı görüşleri şu şekildedir:

“Aileden yaptığı bir yanlış çocuk da belki de şey yapamıyor mantık kuramıyor aile o kadar mantıksız bir şey söylüyor ki şimdi kolanın içinde şeytan çocuk düşünüyor nereden yani ne alaka onun aklı ona çıkartmaya yetiyor ama aile onu düşünmüyor Allah seni yakar neyle yakacak nasıl yakacak ve çocuk bunları kafasında şey yapıyor bu sefer gelip sana soruyor.” (S7)

“Bazılarını yanlış biliyorlar, mesela sınıfta Kur’an var diyelim veya Kur’an dinliyoruz. Günah bunu kapatın veya günah buna dokunmam gibi ifadeler oluyor. Kur’an’a dokunmanın günah olduğunu düşünüyor çocuklar. Bu yanlış bilgiler bazen aileler yanlış bilgilendiriyor çocukları. Oradan gelen yanlış eğitimler var. Onların düzeltilmesi lazım. İşte ya da şeytan kavramı. Korkutuluyorsa çocuk ailede veya yanlış eğitim aldıkları yerlerde, gidebiliyorlar bazen. O yanlış bilgileri korktukları şeyleri dinimizle alakalı, onları düzeltmemiz gerekiyor. İşte cehennemle ilgili, günah, Allah'ın çocuklara günah yazıp yazmayacağı gibi konular oluyor.” (D8)

Katılımcı ifadelerinden anlaşılacağı üzere, bazı çocukların soruları aileden dini anlamda yanlış birtakım bilgiler edinmeleri ve böylece korku geliştirmeleri veya merak duymalarına dayanmaktadır. Bu konu daha önceki başlıklarda da ailede şekillenen yanlış öğrenmelerle korku temelli dini öğrenme kapsamında ele alınmıştır.

Çocukların öğretmenlere dini soru sormalarındaki diğer faktör ise dış etkenler olup bunlar da derslerdeki konular arasında geçmesi, sınıf öğretmenin tutumu, okul öncesi dönemde çeşitli kurumlara giden öğrencilerin oradan edindikleri bilgiler ve genel olarak çocukların sosyalleşme sürecinde günlük hayatta ve çevrede karşılaştıkları olaylara binaen gelişmektedir. Bu konuyu örneklendirmesi bakımından bazı katılımcı görüşleri şu şekildedir:

“Bu konuda DİB 4-6 Yaş Kuran Kursuna giden öğrenciler sorabiliyor. Diğerlerinin bence hiçbir bilgisi olmadığı için hiç öyle bir sohbet de geçmediği için olabilir. Ama bir kısım da şöyle; ailede konuşuyorlar, onlar da soru değil de “biz böyle yaptık işte babamla namaz kıldık, cumaya gittik gibi bu tip ifadeler.” (S3)

“Merak. Çocukların merakı. Aileden belki cevap alamıyorlar bazen. Aileden cevap alamadıklarında, akıllarına geldiğinde, yeri geldiğinde, işte metinde ya da başka bir şeyde rastladıklarında soruyorlar.” (S4)

“Çünkü çevrelerinde o bilgilere maruz kalıyorlar. Ve doğruluğunu araştırıyorlar.” (D7)

Katılımcı ifadelerine bakıldığında öğrencilerin dini veya ahlaki soru sormasında çevreleri tarafından kendilerine bir uyarın verilmiş olması asıl faktördür. Yukarıdaki katılımcı ifadelerinde S3 rumuzlu öğretmenin de ifade ettiği gibi *“diğerlerinin bence hiçbir bilgisi olmadığı için hiç öyle bir sohbet de geçmediği için”* soru sorma durumları yaygın değildir.

Çocukların öğretmenlere dini soru sormalarındaki son etken iç faktörlerdir. Bu kapsamda çocuklarda oluşan korku, endişe, merak gibi duygular, daha önce ifade edildiği üzere aile ve diğer dış faktörlerin çocuklar üzerindeki etkisi ile ortaya çıkmaktadır. Kısacası çocukların dini ve ahlaki soru sormalarındaki temel etken aile ve diğer dış faktörler tarafından verilen bir içerik veya uyarılarla karşılaşmalarıdır. Bu uyarılar ve içerikler çocuğun gelişim özelliklerine uygun ve yeterli ise bu, çocuğun dine yönelik doğal eğilimini ortaya çıkararak ve dini merakını geliştirecek fırsat olarak değerlendirilebilir. Zira çocuğun yaratılışı uygun olsa da dinî inancının gelişmesi için çevresel faktörler tarafından bu yönde beslenmesi büyük önem taşımaktadır.³³ Bunun aksi durumda çocuğun dinî arayış ve kabiliyeti gelişme göstermez.³⁴ Ancak çevre tarafından verilen bu uyarıların çocuğun gelişim seviyesinin üzerinde ve korkuya dayalı olmaması gerekir. Böyle bir durum çocuğun dine yönelik ilgisinin gelişimine değil, tam aksi dinden soğumasına neden olabilir.

2.4. Sınıf Öğretmenlerinin İlkokul 1.-3. Sınıf Öğrencilerine Dini/Ahlaki Konularda Açıklama Yapma İhtiyacı Duyma Durumu

Sınıf öğretmenlerine öğrencilerden dini veya ahlaki içerikli soru gelmesi de zaman zaman bu konularda açıklama yapma ihtiyacı duyup duymadıkları sorulmuştur. Bu soruyu çalışma grubunu oluşturan sekiz katılımcının tümü olumlu yanıtlamıştır. Beş katılımcının yanıtları; “evet, mutlaka” (S1), “tabi ki kesinlikle” (S2), “kesinlikle” (S3), “tabi ki yani” (S4) ve “tabi ki” (S6) şeklinde kesinlik bildiren düzeydedir. S7 ve S8 rumuzlu katılımcılar bu kesinlik ifadelerini kullanmadan soruyu olumlu yanıtlamış; S5 rumuzlu katılımcı ise “Çok az. Konuyla bağlantılı olunca” ifadesiyle bunun nadiren olduğunu dile getirmiştir. Yılmaz Karakaş da ilkököl 1., 2. ve 3. sınıflarda görev yapan 40 sınıf öğretmeni ile gerçekleştirdiği çalışmada katılımcılara öğrenciler soru sormasa da kendilerinin zaman zaman dini konularda açıklama yapma ihtiyacı duyma durumlarını sormuştur. Soruya 10 öğretmen “evet”, 18 öğretmen “bazen”, 9 öğretmen ise “hayır” cevabını vermiştir.³⁵ İlgili çalışmadan farklı olarak bu makalede soruya ilişkin olumsuz görüşte olan bir katılımcı olmamıştır.

Konuyu daha kapsamlı ele alabilmek açısından bazı katılımcı ifadeleri şu şekildedir:

“Evet, mutlaka yakalamışsam bir dini bağlantı bulmuşsam onu mutlaka keştiiriyorum. Bağlantı kurup mutlaka bir şeyler söylemeye çalışıyorum. Bu böyle uzun uzun 5-10 dakikayı alacak şekilde değil ama yeri gelmişken bir iki cümle söylüyorum.” (S1)

³³ Koç, “Okul Çağı Çocuklarının Ailede Din Eğitimi”, 152.

³⁴ Ay, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım?*, 40.

³⁵ Yılmaz Karakaş, *İlköğretim 1., 2. ve 3. Sınıflarda Din Eğitimi İhtiyacı*, 47.

“Örneğin temizlik konusu geldiği zaman ilk dinimizden örnek veriyoruz. İşte doğru-yanlıştan, hoşgörülü olmamız gerektiği konuları geldiği zaman buradan yola çıkarak dini konuları yeri geldiği zaman kullanıyoruz.” (S3)

“Tabi ki yani. Konu keşiştiğinde kesinlikle bir açıklama yapıyorum, en azından bir iki cümle kuruyorum ama şöyle diyorum çocuklara; gelecek yıllarda bu dersi göreceğiz olduğunuz için orada daha detaylı açıklama olacağı için bunu burada kapatıyorum diyorum ve bitiriyorum onu orada.” (S4)

“Evet ederim ve ben bunu mesleği yapıp hayatıma başladım başlayalı yaparım derslerde böyle yeri geldi mi keserim [dersimi] bir şey gördüysem veririm o eğitimi daha çok ahlaki anlamda. Ahlaki anlamda, belki yeri geliyor hani dini anlamda da şey yapıyoruz işte bir şey örneğin yardımlaşma konumuz onu sonuçta bir dine de bağlarımız işte dinimizin de bir yardımlaşma dini o olduğunu dinimizde bize bunu emrediyor, bunları söylerim.” (S7)

“Konuyu güncel hayattan ilişkilendirirken ihtiyaç duyuyorum bazen de o konulara başvuruyorum tabii onlardan da yararlanıyorum.” (S8)

Yukarıda ifadelerine yer verilen katılımcıların konunun din ile keşişmesi veya ilişkilendirilmesi söz konusu olduğunda derslerinde bu bağlantıyı kısaca kurdukları, fazla detaya girmedikleri anlaşılmaktadır. S3 rumuzlu katılımcının ise “*dini konuları yeri geldiği zaman kullanıyoruz*” ifadesi ile; temizlik, dürüstlük, hoşgörü gibi bazı konuları işlerken dinin vurgusunu ortaya koyarak konunun daha pekiştirici olmasını gözettiği anlaşılmaktadır. S8 rumuzlu katılımcı ise öğrencilerin karakterini şekillendirdiklerine dikkat çekerek öğrencilerin milli ve dini duygulara sahip olmasının önemini dile getirmiş, bu nedenle konuları kısmen de olsa din ile ilişkilendirdiğini belirtmiştir.

Bir katılımcının ise veli profilinin dini açıdan çeşitliliğini veya farklı görüşte olabileceğini dikkate alarak konuları din ile ilişkilendirmekten sakındığı, dini hassasiyetlerini bildiği ailelerin çocuklarına bu yönde yaklaştığı görülmektedir. İlgili katılımcı derslerini daha ziyade ahlaki temeller üzerine kurduğunu ifade etmektedir:

“Tabi ki, yani bütün derslerimi ben ahlaki temeller üzerine kuruyorum. Ama din konusuna gelince oradan biraz kaçınıyorum. Epeyce kendimi geri çekiyorum. Çünkü bu konuda aile ne düşünür benim için çok önemli. Ama dini hassasiyetlerini bildiğim ailelerin çocuklarına da yine o noktada yaklaşıyorum. (...) Ahlaki yozlaşmalar toplumu bu hale getirdi diye düşünüyorum. O yüzden bütün derslerime entegre etmiş durumdayım değerlerimizi, ahlaki değerlerimizi. Bunu da niye yapıyorum. Çocuğu iyi bir insan olarak yetiştirmek adına yapıyorum. Ama bu benim kendi dünya görüşüm tamamıyla. Diğer öğretmen girerim ben sadece dersimi veririm çıkarım der o. O noktaya katılmıyorum ben. Çocukları çok iyi birer birey olarak yetiştirmek benim için öncelikli. Daha sonra akademik anlamda başarılarını geliştirmek geliyor.” (S6)

Sonuç olarak sınıf öğretmenleri, her ne kadar dersin konuları arasında geçmese de derslerini işlerken zaman zaman konuyu din ile kısaca ilişkilendirmekte, ancak

detaya girmemektedir. Bunu yapma nedenleri; işlenen konuya ilişkin dinin veya ahlakın perspektifini de ele alarak bütüncül bir bakış sunmak veya konuyu pekiştirmek ve öğrencilerin karakterine olumlu katkı sunmaktır. Bununla birlikte bazı öğretmenler konuları din ile ilişkilendirmeye veli profili açısından temkinli yaklaşmaktadır.

2.5. İlkokul 1.-3. Sınıf Düzeylerinde Din ve Ahlak Eğitiminin Bir İhtiyaç Olmasına İlişkin Öğretmen Görüşleri

Bu kapsamda her iki branştan katılımcılara “İlköğretim programının ilk üç sınıf düzeyinde din ve ahlak eğitiminin öğrenciler için bir ihtiyaç olduğunu düşünüyor musunuz?” sorusu yöneltilmiştir. Bu kapsamda elde edilen veriler Tablo 5’te sunulmuştur.

Tablo 5. İlkokul 1.-3. Sınıf Düzeylerinde Din ve Ahlak Eğitiminin Bir İhtiyaç Olmasına İlişkin Öğretmen Görüşleri

Katılımcı	Tema	Kategori	Kod
Sınıf Öğretmenleri	İhtiyaçtır	Çocuğun gelişimi açısından	Yaş grubuna özel bir eğitim verilebilmesi (S3) Anaokulunda alınan değerler eğitimi 1-3 yıllarda unutuluyor (S4) Doğru din eğitiminin önemi (S7) Donanımlı bir öğretmenden din eğitimi alınmalı (S7)
		Toplumsal açıdan	Toplumun çoğunluğu dine mensup (S1) Aileler nitelikli din eğitimi vermede eşit değil (S3) Başka bir yerde din eğitimi alınma imkânı yok (S7) Yaz kursları tatiller nedeniyle verimsiz (S8)
		İhtiyacı koşula bağlayan	Ahlak eğitimi özelinde gerekliliktir (S2,S4,S5,S6)
DKAB Öğretmenleri	İhtiyaçtır	Çocuğun gelişimi açısından	Dini ahlaki farkındalık artırılmış olur (D1) Çocukların gelişimleri bu eğitime uygun (D1) 4. sınıf DKAB dersine hazırlık (D2) Ailede çocuğun olumlu davranışlar sergilenmesi (D2) Ahlaki davranışların kazanımı (D2,D6,D8) DİB 4-6 Yaş Grubu Kur’an Kurslarında eğitim alma bile öğrencilerde fark oluşturuyor (D3,D4) Dini kavramların öğrenilmesi (D3,D4,D5,D7,D8) Ailenin din ve ahlak eğitimindeki eksikliğinin giderilmesi (D3,D8)
		İhtiyacı koşula bağlayan	Öğrenci gelişimine uygun kolaylıkta dini ve ahlaki içerikler oluşturulursa (D1,D2,D3,D5) Bilgiden çok sevgi boyutu ortaya çıkarılırsa (D1,D7) Davranış temelli bir içerik olursa (D5) Dini bilgilerden ziyade ahlaki içerik (D6)

Tablo 5’e bakıldığında ilköğretim programının ilk üç sınıf düzeyinde din ve ahlak eğitiminin öğrenciler için bir ihtiyaç olması konusunda her iki branştan

öğretmenlerin “gerekli” kanaatinde olduğu görülmektedir. Bununla birlikte bazı katılımcılar koşullu bir ihtiyaçtan söz etmiştir. Bu kapsamda koşul olarak sınıf öğretmenlerinin yarısı yalnızca ahlak eğitiminin zorunluluğundan yanadır. DKAB öğretmenlerinin söz ettiği koşullar ise; verilecek dini ve ahlaki içeriklerin öğrenci seviyesine uygun kolaylıkta olması, bilgi yoğunluğundan ziyade sevgi ve davranış temelli olması, ahlaki içeriklerin ön planda olması şeklindedir.

İlköğretim programının ilk üç sınıf düzeyinde din ve ahlak eğitiminin gerekli olduğunu düşünen katılımcılar bunu çocuğun gelişimi ve toplumsal açıdan temellendirmiştir. Öncelikle ilkokul 1.-3. sınıflarda din eğitimi çocuğun gelişimi açısından temellendiren katılımcı görüşlerine bakıldığında; sınıf öğretmenlerinin böyle bir eğitimin ilgili yaş grubuna özel içerikte ve yaklaşımda verilmesi, okulöncesindeki eğitimin unutulabilmesi nedeniyle sürekliliğinin sağlanması, doğru bir din eğitiminin çocuk açısından önemi ve bu eğitimde donanımlı bir öğretmenin önemi ile temellendirdikleri görülmektedir. DKAB öğretmenleri ise böyle bir eğitimle çocuklarda dini ve ahlaki açıdan farkındalık oluşturulabileceği, alınacak eğitimin çocuğun davranışlarını olumlu yönde etkileyeceği, çocukların gelişiminin böyle bir eğitime elverişli olması, ailede verilemeyen eğitim eksikliğinin okulda giderilmesinin bir imkân olması şeklinde temellendirmiştir. Her iki branştan öğretmenler, ilkokul 1.-3. sınıflarda din ve ahlak eğitimi ihtiyacını ortak ifadelerle temellendirmeseler de dolaylı olarak bu kademedeki verilecek bir din ve ahlak eğitiminin çocuğun dini ve ahlaki gelişimi açısından önemini vurguladıkları görülmektedir. Bu noktada bazı katılımcı görüşleri şu şekildedir:

“Şu anda bütün çocuklar ana okuluna ya da kreşlere giderek bize geliyorlar. 1. sınıf düzeyinde çocuklar kreşlerde ve anaokullarında öğrendiklerini o ahlak bilgisini gayet uyguluyorlar. Ama daha sonrasında okula geldiklerinde işte çevrenin etkisiyle ya da başka etkilerle beraber bu ahlak bilgisini unutuyorlar açıkçası. Hani biz sınıfta ne kadar bunu anlatmaya çalışsak da ucundan dokunarak anlatmaya çalışsak da çok fazla etkili olmuyor.” (S4)

“Ya verilmeli şöyle yani işin uzmanından işini en iyi usulüyle yapan birinin diyorum ya böyle ahlaki değerler dinin düzen yanlarını gösteren dinimizi tam anlamıyla öğretebilen birinin elinden çocukların çıkması çok iyi olur yanlış şeylerin işte silinmesi.” (S7)

“Çocuklar gerçekten meraklılar ve alıyorlar, alıcıları açık, neden olmasın. İngilizce dersinde ne öğreniyorlar mesela çok basit temel şeyleri öğreniyorlar. Tabi ki 2. sınıf çocuğuna çok ağır şeyler anlatmayacaksınız ama sevdirmeye yönelik, farkındalık yaratmaya yönelik bir şeyler olabilir. Daha basitten ileriye doğru gidilse bu sefer 4. sınıfta daha ileri gidilebilir.” (D1)

“Tabi ki. En azından küfretmemeyi, küfrün kötü bir şey olduğunu. Kendi ailesi için de yararlı olabilir. Aile içindeki davranışları.” (D2)

Katılımcılar ilkokul 1.-3. sınıflarda din eğitimi çocuğun dini gelişim açısından temel kavramları ve sevgi unsurunu alabilmesi, değer ve ahlak eğitimi açısından da

davranışlara yansımaları bakımından olumlu etkileri olacağı yönüyle temellendirmiştir.

Sınıf öğretmenlerinin DKAB öğretmenlerinden farklı olarak ilkokul 1.-3. sınıflarda din eğitimi toplumsal açıdan da temellendirdikleri görülmektedir. Bu bağlamda toplumun çoğunluğunun dine mensup olması, ailelerin çocuğuna nitelikli din eğitimi verme noktasında eşit durumda olmaması, yaz Kur'an kurslarının tatil dönemi olması dolayısıyla verimsiz olması ve dolayısıyla başka bir eğitim kurumu da olmadığından bu işin okulun sorumluluğunda olması gibi hususlar dile getirilmiştir. Katılımcılar tarafından dile getirilen bu hususlar bu makalenin giriş bölümünde teorik olarak ifade edilen aile yapısının ve fonksiyonun giderek değişmesi vb. nedenlerle ilkokulda da din ve ahlak eğitimi sorumluluğunun okula verilmesine ilişkin bulgulardır.

Her iki branştan katılımcıların bazıları ilkokul 1.-3. sınıflarda din eğitiminin koşullu olarak ihtiyaç olduğunu dile getirmiştir. Bu noktada toplamda sekiz kişi olan sınıf öğretmenleri içerisinde dört kişi din eğitiminden ziyade ahlak eğitiminin gerekliliğinden yanadır. İlgili katılımcıların konuya ilişkin görüşleri şu şekildedir:

“Şimdi, ailelerde devrede olduğu için ihtiyaç diyemem. Hem ailede aldığı için hem de aileden herhangi bir tepki gelebileceği için, artı veya eksi bir tepki gelebileceği için ihtiyaçtır diyemem. Gereksinim midir, evet gereksinimdir. Ahlak boyutunda gereksinimdir. Din dediğin zaman oraya çocuğun annesi babası dedesi ninesi giriyor. Bu benim elime gelen çocuk Müslüman olmayabilir ki. Ben ne yapacağım ona. Din eğitimi verdiğim zaman bu sefer onun da eğitimini ben mi vereceğim. Belki adam diyecek bana ki sen karışma sen biliyorsun da vereceksin. Ahlak herkes için gerekli. Ahlak dersi kesinlikle verilsin.” (S2)

“Ahlak bilgisi olarak, dini bir kenarda tutuyorum, çünkü bu velilerden tepki alabilir, ben öyle düşünüyorum, bazı veliler buna çok tepkili olabilir.” (S4)

“Ben şöyle diyorum. Yaşı gereği ahlak dersi olabilir ama din dersi eklenmemesi taraftarıyım. Ama ahlak eklenebilir. Din soyut olduğu için o yaşta uygun görmüyorum.” (S5)

“Evet olmalı kesinlikle ana sınıfından itibaren olmalı ahlaki özellikle. Biz bu çocuklara ahlaki değerleri vermezsek toplum iyice yozlaştı, kaybolup gideceğiz korkusu var bende. Gerçekten bu büyük bir korku. Bu benim benimsediğim bir fikir.” (S6)

S2 rumuzlu katılımcının açıklamalarına göre, ilkokul 1.-3. sınıflarda din eğitimi, bir ihtiyaç olarak görülmekte ancak bu ihtiyacın karşılanmasında ailenin rolü ön plana çıkmakta; ayrıca din eğitiminin her aile tarafından gereksinim olarak algılanmadığı ve öğretmenin bu konuda üstleneceği rol konusunda çeşitli endişeler dile getirilmektedir. Bu endişeler, toplumda herkesin Müslüman olmayabileceği ve din dersi içeriğinin farklı toplumsal kesimlerin ilgi ve ihtiyaçlarını karşılamada potansiyel zorluklar yaratabileceği kaygısıyla ilişkilidir. Bu nedenle herkes için zorunlu olduğunu ifade ettiği ahlak eğitiminden yana olduğunu belirtmiştir. Benzer

şekilde S4 rumuzlu katılımcı da bazı velilerden gelebilecek tepkiden dolayı ahlak eğitiminden yanadır. Her iki katılımcı da toplumsal açıdan din eğitiminin gerekliliğine sıcak bakmamaktadır. Buna karşılık S5 rumuzlu katılımcı ise çocuğun gelişim özellikleri açısından din eğitimine mesafeli bakmaktadır. S6 rumuzlu katılımcı ise din eğitimine karşı herhangi bir açıklama yapmaksızın ahlak eğitiminin öneminden dolayı onu vurgulamıştır.

DKAB öğretmenlerinden ilkokul 1.-3. sınıflarda din eğitiminin koşullu olarak gereklilik olduğunu ifade eden katılımcılara bakıldığında ise bir katılımcının yukarıda S6'nın ifadelerine benzer şekilde ahlaki alanın önemine binaen daha ziyade ahlak eğitiminin gerekliliğini ifade ettiği, iki katılımcının sevgi temelli, bir katılımcının davranış temelli, dört katılımcının ise öğrenci gelişimine uygun kolaylıkta içeriklerle bir ders oluşturulursa dini ve ahlaki bir ders olabileceği görüşünde olduğu görülmektedir. Bunlar arasında sevgi temelli ve gelişime uygun kolaylık vurguları katılımcıların ders için göz önünde bulundurdıkları bazı hassas özelliklere işaret etmektedir. Bu durumu açıklayan bir katılımcı ifadeleri şu şekildedir:

“En azından 4. sınıfa hazırlık açısından yararlı olabilir. Tabi ki ağır olmayan şekilde. Zaten İngilizce mesela 4'te okutuluyordu eskiden 2-3'e de indirildi ya ne yapıyorlar kelimeleri, renkleri veriyorlar, ağır bir İngilizce yok. Mesela bizim için de öyle olabilir. Dua ezberletemeyiz belki çocuklara ama besmeleyi öğrenebilirler.” (D2)

Sonuç olarak DKAB branşından öğretmenlerin ilkokulun ilk üç kademesi için yoğun bilgi ağırlıklı bir ders verilme çekincesinden ötürü ilkokul öğrencilerinin gelişimine uygun içeriklerle bu tür bir dersin verileceğinden yana olduğu görülmektedir. Bu tür hassasiyetlere dikkat çekerek koşullu bir gereklilikten söz eden DKAB öğretmenleri dışındaki tüm DKAB öğretmenleri 4. sınıf DKAB dersine hazırlık olabileceği, çocuğun dini-ahlaki farkındalığının artırılmasına katkı sunması, dini kavramların öğrenilmesini desteklemesi, çocuğun olumlu davranışlar sergilemesine katkı sunması, ailenin din ve ahlak eğitimindeki eksikliğini giderilmesi gibi gerekçelerle ilkokulun ilk üç kademesi din ve ahlak eğitimine olumlu bakmıştır.

TARTIŞMA ve SONUÇ

Bu makalede DKAB ve sınıf öğretmeni görüşlerine göre ilkokul 1.-3. sınıflarda din ve ahlak eğitimi ihtiyacı incelenmiştir. Bu konudaki ihtiyacı ortaya koymaya yönelik olarak katılımcılara öncelikle bu sınıf düzeylerindeki öğrencilerinin din ve ahlaka ilişkin soru sorma durumları sorulmuştur. Sınıf öğretmenlerinin tümü, öğrencilerinin din ile ilgili, yarısı da ahlakla ilgili soru yönelttiğini belirtmiştir. DKAB öğretmenlerinin çoğu ise ilkokul 1.-3. sınıf öğrencileri tarafından henüz tanınmadıkları için öğrenciler tarafından kendilerine soru gelmediğini ifade etmiştir. Katılımcılar, öğrencilerin ister ahlaki alanda isterse din alanında soru sormasını sınıf içi yaşantıda ve öğretim sürecinde bir şekilde bu temalarla karşılaşmalarına dayandırmıştır. Bu bağlamda katılımcılar sınıf ortamında veya ders içeriğinde ahlakla ilişkilendirilebilecek konular daha fazla olduğu için öğrencilerin ahlakla ilgili

sorularının olduğunu belirtmiştir. Bunu tasdik eder nitelikte bazı katılımcılar da öğrencilerin sınıf ortamında herhangi bir dini uyararla karşılaşmadıkları sürece soru sormadıklarını belirtmiştir.

İlkokul 1.-3. sınıf ders müfredatı arasında dini konular doğrudan yer almamasına rağmen neden tüm sınıf öğretmenlerinin, öğrencilerinin dini alanda soru sorduğu görüşünde olduğu incelendiğinde bunun; öğrencilerin aile, okul dışı diğer kurumlar gibi farklı kaynaklardan gelen öğrenmelerine dayandığı veya günlük hayatta duyup gözlemleyebilecekleri konulara ilişkin olduğu tespit edilmiştir. Bu durum da öğrencilerin dini nitelikli sorularının öğrenmeye dayalı olduğunu ve bu kapsamda aile veya diğer kurumların çocuğun dini ilgi ve merakını artırmadaki etkisi göstermektedir. Literatürde de çocuktaki dini inanç gelişiminin aile başta olmak üzere sosyal çevre ve eğitimden etkilendiği, din eğitiminin uygun şekillerde ve erken dönemlerde verilmesinin çocukların dine karşı olumlu tutum sergilemelerinde etkili olduğu belirtilmektedir.³⁶ Dolayısıyla yaradılışı itibarıyla dine elverişli³⁷ olan çocuk için uygun bir ortamın oluşturulması halinde çocuğun dinî merakı beslenmektedir. Aksi halde ise dinî arayış ve kabiliyetinin gelişme göstermeyeceği söylenebilir.³⁸

Gerek sınıf gerekse DKAB öğretmenlerine göre öğrencilerin soru yönelttikleri konular; ahlak, gayb ve diğer dini konular olmak üzere üç temaya odaklanmaktadır. Her iki branş öğretmenlerine göre öğrencilerin en fazla gaybla ilgili soruları olmaktadır. İlgili başlıkta bulguların yorumunda da ortaya konulduğu gibi, literatürde de benzer sonuçlar edilmiş ve bu yaş dönemi öğrencilerinin Allah, melekler, cennet-cehennem, ölüm, görünmeyen varlıklar, yaratılış gibi gayba ilişkin soruları olduğu ortaya konulmuştur. Öğrencilerin sorularının neden gayba ilişkin konulara yoğunlaştığına bakıldığında ise; bunun, ailede çocuk eğitiminde başvurulan korku temelli yanlış eğitim biçimlerine ve çocukların sosyal çevrelerinden bu kavramları öğrenmelerine veya kendi gözlemlerine ve yeni öğrenmelerine bağlı olduğu tespit edilmiştir.

Öğrencilerin en fazla gaybla ilgili soru sorması, ilk bakışta 1.-3. sınıf çocuklarının somut işlemler döneminde olması bakımından dikkat çekici bir sonuçtur. Bununla birlikte bu durum, son çocukluk çağı gelişim özellikleri açısından bakıldığında esasında olağan bir durum olarak değerlendirilebilir. Zira bu dönemin zihinsel öğrenme çağının başlangıcı olduğu³⁹ ve dönemin en belirgin özelliklerinden birinin çocuğun bilgiye olan düşkünlüğü olduğu belirtilmektedir.⁴⁰ Dolayısıyla öğrencilerin, katılımcıların da örneklediği gibi, bir kuşunun ölmesi üzerine ölüm

³⁶ Mehmet Nas, "Çocukluk Dönemi Gelişimi ve Din Eğitimi" *Talim Dergisi* 2/2 (Aralık 2018), 314.

³⁷ Vergote, "Çocukta Din", 315; Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi*, 39-43; Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 252-254; Peker, *Din Psikolojisi*, 113-116.

³⁸ Mehmet Emin Ay, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım?* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013), 40.

³⁹ Beyza Bilgin - Mualla Selçuk, *Din Eğitimi Özel Öğretim Yöntemleri* (Ankara: Gün Yayıncılık, 1995), 73.

⁴⁰ Abdurrahman Dodurgalı, *Ailede Çocuğun Din Eğitimi* (Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1996), 250.

olgusu üzerine soru sorması, dünya ve gezegen sistemini öğrenirken tüm bunların nasıl idare edildiğini merak etmesi gelişim özellikleri açısından beklenen durumlardır. Nitekim son çocukluk çağı olarak nitelenen ilkokul dönemi çocuklarının bilgiyi itirazsız kabul etmediği, akıllarıyla kavramaya çalıştığı ve olgular hakkında sorgulama yaptıkları bilinmektedir.⁴¹ Öğrencilerin ahlaka ve diğer dini temalara yönelik sorularının da sosyalleşme süreçlerinde, gözlemleri kapsamında ve kültürün içerisinde öğrenmelerine bağlı olduğu değerlendirilmiştir. Literatür de bu bulguları destekler nitelikte, çocukların din ve ahlakla ilgili konulara dair düşüncelerinin kendilerine anlatılanlara ve çevrelerinden edindikleri izlenimlere dayandığını göstermektedir.⁴²

Öğretmenlerin, öğrencilerin dini ve ahlaki soru sormasına neden olarak gösterdikleri etkenlerin aile, iç faktörler ve dış faktörler olmak üzere üç temaya yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda, çocukların dini ve ahlaki soru sormalarındaki temel etken aile ve diğer dış faktörler tarafından verilen bir içerik veya uyarılarla karşılaşmalarıdır. Bu içerikler çocuğun gelişim özelliklerine uygun ve yeterli ise bu, çocuğun dine yönelik doğal eğilimini ortaya çıkaracak ve dini merakını geliştirecek fırsat olarak değerlendirilebilir. Zira çocuğun yaratılışı uygun olsa da dinî inancının gelişmesi için çevresel faktörler tarafından bu yönde beslenmesi büyük önem taşımaktadır.⁴³ Nitekim bunun aksi durumda çocuğun dinî arayış ve kabiliyeti gelişme göstermez.⁴⁴ Ancak çevre tarafından verilen bu uyarıların çocuğun gelişim seviyesinin üzerinde ve korkuya dayalı olması durumunda veya çocuğun, çevresinde yanlış dini kavram kullanımına maruz kalması durumunda korku ve endişe gibi duygulara sebebiyet verebilmektedir. Böyle bir durum, çocuğun dine yönelik ilgisinin gelişimine değil, tam aksi dinden soğumasına neden olabilir.

Sınıf öğretmenlerinin tümünün öğrenciler kendilerine dini veya ahlaki içerikli soru sormasına da kendilerinin bu alanda açıklama yapma ihtiyacı duydukları tespit edilmiştir. Bununla birlikte öğretmenlerin bu açıklamalarını konu din ile kesiştiğinde veya ilişkilendirilmesi söz konusu olduğunda yaptıkları ve bu alanla kısa bir bağlantı kurarak detaya girmedikleri görülmüştür. Öncelikle makalenin problemi olan ilkokul 1.-3. sınıflarda din ve ahlak eğitimi ihtiyacını göstermesi bakımından öğretmenlerin neden soru gelmese de konuları din veya ahlakla ilişkilendirdiklerine bakıldığında; işledikleri konulara bu açıdan da bir perspektif sunarak öğrenmeyi pekiştirme amacı güttükleri, bazı öğretmenlerin ise dini ve ahlaki motiflerle öğrencilerinin karakterine olumlu katkı sunma amacı taşıdığı görülmüştür. Bununla birlikte öğretmenlerin bu konudaki açıklamalarını kısa tutması ve bazı öğretmenlerin nadiren bu ilişkilendirmeyi yapma nedeni veli profilinin dini çeşitliliği ve farklı görüşte olması

⁴¹ Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi*, 103.

⁴² Koç, "Okul Çağı Çocuklarının Ailede Din Eğitimi", 156.

⁴³ Koç, "Okul Çağı Çocuklarının Ailede Din Eğitimi", 152.

⁴⁴ Ay, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım?*, 40.

ihtimalidir. Öğretmenlerin konuları ahlakla ilişkilendirme noktasında ise herhangi bir çekinceleri tespit edilmemiştir.

Çalışma kapsamında son olarak sınıf ve DKAB öğretmenlerine ilkökul 1.-3. sınıflarda din ve ahlak eğitiminin bir ihtiyaç olma durumuna ilişkin görüşleri sorulmuştur. Sınıf öğretmenlerinin yarısının yalnızca ahlak eğitiminin ihtiyaç olduğundan yana olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların bu konudaki gerekçeleri ahlak eğitiminin herkes için bir ihtiyaç olmasıdır. Buna karşılık din eğitimi söz konusu olduğunda ise çekimsiz kalan öğretmenler olduğu görülmüştür. Bunun nedeni ise toplumda herkesin Müslüman olmayabileceği ve din dersi konularının yer alması durumunda toplumun farklı dini görüşten kesimlerinin ilgi ve ihtiyaçlarının karşılanmasında yaşanacak muhtemel zorluktur. Sınıf öğretmenlerinin diğer yarısı ise ilkökul 1.-3. sınıflarda din eğitiminin gerekliliğinden yanadır. İlgili öğretmenler bunu, çocuğun gelişimi ve toplumsal açıdan temellendirmiştir. DKAB öğretmenleri ise din ve ahlak eğitiminin bir ihtiyaç olma durumuna ilişkin olumlu görüştedir. Muhtemel bir DKAB dersi ile çocuklarda dini ve ahlaki açıdan farkındalık oluşturulabileceği, çocuğun davranışlarını olumlu yönde etkileyeceği ve ailede verilemeyen eğitim eksikliğinin okulda giderilmesinin bir imkân olabileceği düşünülmektedir. Bununla birlikte bazı DKAB öğretmenleri koşullu bir gereklilikten söz etmiştir. İlgili öğretmenlerin söz ettiği koşullar; verilecek dini ve ahlaki içeriklerin öğrenci seviyesine uygun kolaylıkta olması, böyle bir dersin bilgi yoğunluğundan ziyade sevgi ve davranış temelli olması, ahlaki içeriklerin ön planda olması şeklindedir.

Bu sonuçlar ışığında şunlar önerilebilir:

Bu makalede ilkökulun ilk üç sınıf düzeyinde din ve ahlak eğitimine duyulan ihtiyaç sınıf ve DKAB öğretmenlerinin görüşleri doğrultusunda incelenmiştir. Başka araştırmalarda konu öğrenci ve veli görüşleri gibi farklı örneklem ve veri toplama teknikleri ile incelenebilir. Böyle bir ders uygulamaya geçirilmeden önce farklı akademik çalışmalarda bu dersin içeriği, öğretmeni, dersin hangi yöntem-tekniklerle verilmesi gerektiği, yurtdışı örnekleri gibi bağlamlar üzerinde çalışılmalıdır. Böyle bir ders uygulamaya geçirilmeden önce temel eğitim ve din eğitimi alan uzmanlarının mutlaka yer aldığı komisyonlarda dersin kaçınıcı sınıftan itibaren yürütülebileceği üzerinde çalışılmalıdır.

Muhtemel 1-3. sınıf DKAB dersine girecek öğretmenlerin pedagojik becerilerinin geliştirilmesi önemlidir. Öğretmenler, sınıf içindeki dini ve ahlaki temaları nasıl ele alacaklarını, dini inanç ve toplumsal değerlere nasıl saygılı bir yaklaşım geliştireceklerini öğrenmelidir.

İlkökul 1.-3. sınıf müfredatında, öğrencilerin gelişim düzeyine uygun, din ve ahlak konularını içeren derslerin yer alması önemlidir. Öğrencilerin soruları genellikle ahlak, gayb ve diğer dini temalar etrafında şekillendiği için, bu konularda temel bilgi ve değerlerin sistematik bir şekilde öğretilmesi, öğrencilerin doğal meraklarını besleyebilir. Bu dersler, bilgi aktarımından ziyade sevgi ve davranış

temelli olmalı ve ahlaki değerleri ön plana çıkarmalıdır. Özellikle 1.-3. sınıf düzeyindeki çocuklar için dini içerikler, soyut kavramlardan ziyade somut ve anlaşılır bir dilde sunulmalıdır. Öğrencilerin zihinsel kapasitesine uygun olarak, dini konulara dair kolay, anlaşılır ve merak uyandırıcı materyaller kullanılabilir. Ayrıca, dini ve ahlaki içerikler arasında bir denge gözetilerek, ahlaki değerlerin ön planda tutulması sağlanmalıdır. Son olarak pedagojik ve bilimsel temellere dayalı olarak 1.-3. sınıf düzeylerinde DKAB dersi yer almalıdır.

KAYNAKÇA

- Aktepe, Vedat. Keser, Hilal ve Şeref, Şükran Ezgi. "Sınıf Öğretmenlerinin Perspektifinden Değerler ve Değerler Eğitimi Uygulamalarının Değerlendirilmesi", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22/4 (2020), 897-918.
- Akyüz, Yahya. *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Pegem Akademi, 12. Basım, 2008.
- Aşıkoğlu, Nevzat Y. - Genç, M. Fatih. "Yeni Anayasa Tartışmaları ve Zorunlu Din Dersleri". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/2 (2012), 7-20.
- Ay, Mehmet Emin. *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım?*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.
- Aydın, Mehmet Zeki. "Okulda Din Dersi Tartışmaları (Türkiye'de Din Dersinin Tarihi, Teorik Yapısı, Bazı Ülkelerle Karşılaştırılması)". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (2007), 7-51.
- Ayhan, Halis. "Temel Eğitim ve Orta Öğretimde Din Eğitimi". *Milli Eğitim ve Din Eğitimi İlmî Semineri (Ankara 9-10 Mayıs 1981)*. İstanbul: Özal Matbaası, 1981.
- Ayhan, Halis. *Türkiye'de Din Eğitimi*. İstanbul: DEM Yayınları, 2004.
- Bacanlı, Hasan. *Eğitim Psikolojisi*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 19. Basım, 2013.
- Bilici, Ali Baz. "Din Eğitiminin İlk Temelleri: Erken Çocuklukta Din". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42 (2015), 65-87.
- Bilgin, Beyza - Selçuk, Mualla. *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*. Ankara: Gün Yayıncılık, 1995.
- Cresswell, John W. - Plano Clark, Vicki L. *Karma Yöntem Araştırmaları: Tasarımı ve Yürütülmesi*. çev. Yüksel Dede - Selçuk Beşir Demir. Ankara: Anı Yayıncılık, 2014.
- Çinemre, Semra. "Farklı Ülkelerde Çocuğun Din Eğitimi: ABD, Almanya, İngiltere". *Çocuk ve Ötesi II - Disiplinlerarası Yaklaşımlarla*. ed. Fırat Yardımcıel. 25-51. Ankara: Nobel Yayıncılık. 2023.
- Dodurgalı, Abdurrahman. *Ailede Çocuğun Din Eğitimi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1996.
- Glesne, Corrine. *Nitel Araştırmaya Giriş*. çev. Ali Ersoy - Pelin Yalçınoğlu. Ankara: Anı Yayıncılık, 4. Basım, 2014.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: TDV Yayıncılık, 2003.

- Kızılabdullah, Yıldız - Yörük, Tuğrul. "Din Eğitimi ve Öğretimin Temelleri". *Din Eğitimi*. ed. Mustafa Köylü - Nurullah Altaş. 70-94. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 2012.
- Koç, Ahmet. "Okul Çağı Çocuklarının Ailede Din Eğitimi". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2012), 145-176.
- Köylü, Mustafa. "Batı Ülkelerinde Din Eğitimi: Genel Bakış". *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/4 (2017), 223-245.
- Köylü, Mustafa. "Çocukluk Dönemi Dini İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45/2 (2004), 37-54. https://doi.org/10.1501/Ilhfak_0000000190
- Köylü, Mustafa. "Yetişkinlik Dönemi Din Eğitimi". *Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi*. ed. Mustafa Köylü. 105-157. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2010.
- Kuşcu, Turan Bilge. "Din Eğitiminin Hukuki Temelleri". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/28 (2016), 223-254.
- MEB. 19. Milli Eğitim Şurası Kararları, 2014. http://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2019_12/10095332_19_sura.pdf
- Mehmetoğlu, Yurdağül. *Tanzimat Sonrasında Okullarda Din Eğitimi (1838-1920)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011.
- Meydan, Hasan. "Okulda Değerler Eğitiminin Yeri ve Değerler Eğitimi Yaklaşımları Üzerine Bir Değerlendirme", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1 (2014), 93-108.
- Nas, Mehmet. "Çocukluk Dönemi Gelişimi ve Din Eğitimi". *Talim Dergisi* 2/2 (2018), 289-325. <https://doi.org/10.12738/talim.2018.2.0007>
- Oruç, Cemil. *Okul Öncesi Dönemde Çocuğun Din Eğitimi*. İstanbul: DEM Yayınları, 2021.
- Oser, Fritz K. vd. "Religious and Spiritual Development Throughout the Life Span". *Handbook of Child Psychology*. ed. R. M. Lerner. 942-998. New Jersey: John Wiley & Sons Inc., 2006.
- Öcal, Mustafa. *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi-Mukaddime Kitap*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2015.
- Selçuk, Mualla. *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Tavukçuoğlu, Mustafa. "Cumhuriyet Döneminde Din Derslerinin İlkokul Programlarındaki Yeri". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6 (1996), 147- 167.
- Türnüklü, Abbas. "Eğitimbilim Araştırmalarında Etkin Olarak Kullanılabilecek Nitel Bir Araştırma Tekniği: Görüşme". *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi* 6/4 (2000), 543-559.
- Uçar, Filiz, Hatay ve Çetinkaya, Sevda. "İlkokul Hayat Bilgisi Ders Kitaplarında Değerler Eğitimi", *Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 2/2 (2021), 275-291.

- Vergote, Antoino. "Çocukta Din". çev. Erdoğan Fırat. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi XXII*, (1978), 315-329.
- Yaşar, Büşra. *İlkokul 3. Sınıf Düzeyi Din Öğretimi Öğrenci İhtiyaçları Merkezinde Bir Araştırma (Atlantı Gazi İlkokulu Örneği)*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Yavuz, Kerim. *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi*. Ankara: DİB Yayınları, 1983.
- Yıldırım, Ali - Şimşek, Hasan. *Sosyal bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınevi, 9. Genişletilmiş Baskı., 2013.
- Yılmaz Karakaş, Sevde. *İlköğretim 1., 2. ve 3. Sınıflarda Din Eğitimi İhtiyacı*. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Zengin, Erdal. *İlkokul Öğrencilerinin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde Sordukları Sorular ile Öğretmenlerin Verdikleri Cevaplara İlişkin Öğretmen Görüşleri*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Zengin, Mahmut. "Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikalarının Din Dersi Öğretim Programlarına Etkileri". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/36 (2017), 113-137. <https://doi.org/10.17335/sakaifd.345284>
- Zengin, Zeki Salih. "Başlangıçtan Cumhuriyet Dönemine Din Eğitimi". *Din Eğitimi*, ed. Mustafa Köylü ve Nurullah Altaş. 23-47. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.